

A campaldinói csata

„Láttam én már lovas hadsereget,
 hogy tábort bont és támadásra indul,
 vagy szemlét tart, vagy éppen menekül;
Láttam, ahogy az előörs betört
 a földetekre, arezzóiak;”¹

Az 1284–1289 közötti előzmények

A császárpárti ghibellinek és a pápapárti guelfek közötti harcok már jó ideje részét képezték a keresztény Európa politikai életének, amikor az 1280-as évek közepe táján a guelf táborhoz tartozó Firenze újra konfliktusba keveredett néhány közeli városállammal Itália Toscana tartományában. Itália északnyugati térségében és a tengereken sokáig küzdött egymással két markáns tengeri hatalom, Genova és Pisa, és 1284-ben a meloriai tengeri csatában a jóval erősebb genovai flotta legyőzte és végleg háttérbe szorította vetélytársát. Firenze a konfliktusban Genova szövetségese volt, és annak győzelme után kisebb területekhez jutott Pisa rovására.² Nem sokkal később azonban Firenze felhagyott a hadműveletekkel (melyeket elsősorban Genova és Lucca folytattak tovább a tengeren, illetve a szárazföldön), mivel kiegyezett a Pisában nagy befolyással bíró Ugolino dei Gherardeschi gróffal abban, hogy a pisai guelfek át fogják venni a város irányítását, így a további ostrom okafogyottá válik. 1285 januárjában a ghibellineket valóban kiűzték a városból, de a pisaiak többsége mellettük volt, és Ugolino gróftot árulónak tekintette.³

Montanelli szerint Pisa azért vált Firenze célpontjává, mert tengeri kereskedelmi forgalmának jelentős része itt bonyolódott le, és ez a város volt a toscanai ghibellinek és a firenzei császárpárti menekültek gyűjtőhelye, Meloria után pedig

* A szerző a történelemtudomány kandidátusa, az Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Karának egyetemi docense (1084 Budapest, Tavaszmező u. 15–17., molnar.mate@kgk.uni-obuda.hu), a Magyar Dantisztikai Társaság tagja.

1 Dante: *Pokol*, XXII. 2021. 1–5. Nádasdy Ádám fordítása.

2 Oerter, 1968. 430.

3 Villani, 1802–1803. Vol. 3. L. VII. Cap. XCVII. 174–175.

a relatív izolációja és meggyengülése is fontos tényezőnek számított.⁴ A kibontakozó konfliktusba nemsokára Arezzo is bekapcsolódott, amely kihasználva Firenze Pisa elleni lekötöttségét, rajtaütéseket, rablóportyákat hajtott végre a firenzei fennhatóság alá tartozó területeken. A városállamok közötti ellentéteket Habsburg Rudolf császár is szította, ugyanis elérkezettnek látta az időt itáliai befolyásának növelésére, amit Pisa és Arezzo átpártoltatása révén akart megvalósítani. Érdekes módon mindkét helyen egyházi személyek, jelesül Ruggieri pisai érsek és Guglielmo degli Ubertini arezzói püspök segítségével tudta a guelfeket a hatalomból kiszorítani és a várost a császári oldalra állítani.⁵

Rudolf császár célja előmozdítására birodalmi helytartót küldött Toscanába Percivallo Fieschi dei Conti da Lavagna genovai nemes személyében, aki 1286-ban Firenzébe érkezett (a befolyásos bankárok közé tartozó Mozziak házában szállt meg), és először őket akarta visszatéríteni a császár hűségére, de nem járt sikerrel, így Arezzóba távozott. Kezdetben itt sem járt jobban, mert a ghibellinek bizalmatlanok voltak vele szemben amiatt, hogy ősei pápapártiak voltak, 1287-ben azonban, amikor a városban a ghibellin főurak vették át a hatalmat, visszahívták őt.⁶ A visszatérő Fieschi még ez évben savoyai zsoldosokat hozott magával erősítésként a ghibellin sereg számára.⁷

Toscana nagy része ekkoriban guelf uralom alatt állt, így a két jelentős városállam, Pisa és Arezzo elpártolása nagy jelentőséggel bírt. Mindkét városban váltakozó sikerrel folytak a harcok a császár és a pápa hívei között, de Pisában 1288-ra a kitűnő hadvezér, Guido da Montefeltro vezetésével a ghibellinek nagyon erős védelmi rendszert építettek ki, s ő volt az egyike azon újjítóknak, akik a páncélos lovagok ellen nagyszámú (jelen esetben 3000 fő) gyalogos íjászt vetettek be.⁸ Arezzóban az 1280-as évek elejéig – Dino Compagni beszámolója szerint – egy ideig a guelf és a ghibellin főurak paritásos alapon kormányozták a várost, de a nemesek és a köznép hatalmi harcai oda vezettek, hogy 1282-ben a grandik ellen fellázadó nép egy külső személy, a luccai Guelfo Falconi kezébe adta a kormányzást, vagyis a priori tisztséget.⁹ 1287-ben azonban az addig mellőzött nemesek átvették a hatalmat, a priort megölték, az arezzói guelfeket pedig száműzték a városból, akik Firenzében kerestek támaszt a ghibellinek ellen. Az arezzói ghibellinek viszont a firenzeiek közbenjárására sem fogadták vissza a guelfeket, s vezetőjük, a hadviselésben jártas püspök,¹⁰ Guglielmo degli Ubertini, maga mellé állított olyan nagy befolyású nemeseiket, mint Guglielmo dei Pazzi del Valdarno, Buonconte da Montefeltro (Guido da Montefeltro fia), valamint Guido Novello, aki akkoriban Arezzo podestája (vezetője, kormányzója) volt. A fenti események hatására Firenze komolyabb hadműveletekbe

4 Montanelli, 1969. 250–251.

5 Oerter, 1968. 430.; Villari, 1898. Vol. I. 254.

6 Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXI, CXIV. 192., 194–195.

7 *La battaglia*, 2017. 7.

8 Villari, 1898. Vol. I. 255.; Canaccini, 2006. 4.

9 Compagni, L. I. Cap. VI. 64–65.

10 „...büszke és merész ember volt, aki jobban értett a hadviselés, mint az egyház dolgaihoz.” Compagni, L. I. Cap. VI. 65.; „...era più uomo d’arme, che d’onesta di chericia” – Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CIX. p. 190.

kezdett, hogy a kialakuló pisai-arezzói szövetséget szétverje és az Arezzóba menekült firenzei ghibellinek szervezkedésének véget vessen.¹¹

Az 1287-ben felerősödő harcok a guelf és a ghibellin tábor között egy ideig inkább jelentéktelenebb csatározásokból, rajtaütésekből, rablóportyákból álltak, melyek során felégették és lerombolták az ellenséges táborhoz tartozó főurak és vazallusaik kisebb várait, erődjait, házait, és kivágták a területeiken levő gyümölcsfákat. A ghibellinek Pazzi és Montefeltro vezetésével lerohanták Pontassievét, felégették és lerombolták San Donato in Collinát, megtorlásként a firenzeiek a Valdarno térségében található Pazzi- és Ubertini-birtokokat pusztították.¹² A következő évben azonban a két fél már nagyobb haderőket vont össze, és Valdarnóban a két főserg farkaszemet nézett egymással, de egyik sem mert támadni. A korabeli háborúk mindig nagy kockázatot jelentettek, s a sajátos hegyvidéki terepviszonyok mellett, de sokszor az időjárás vagy egyéb befolyásoló tényezők miatt a nagy ütközetek kimenetele a pusztaszerencsén múlt. Mindezek miatt Ubertini püspök titokban tárgyalásokat folytatott Bibbienában a befolyásos firenzei bankárral, Vieri de Cerchivel a vitás, részben birtokjogi kérdések rendezésére, de a tárgyalások kitűdtek Arezzóban, a feldühödött nép pedig meg akarta ölni az árulónak tartott püspököt. A püspök, becsületét mentendő, hadüzenetet küldött a Guelf Ligának, így véglegessé vált a nyílt háború elkerülhetlensége.¹³

A guelfek főserege, amely 2600 lovasból és 12 000 gyalogosból¹⁴ állt (Machiavelli egyébként a Firenze történetéről szóló művében 1200 lovasról és 12 000 gyalogosról ír,¹⁵ Scardigli pedig a középkori itáliai háborúkról szóló művében közel 25 000 főre becsüli e haderőt,¹⁶ melybe a szövetséges Siena egyedül is 400 lovast és 3000 gyalogost küldött). A guelf sereg először Arezzo környéke és a ghibellin főurak birtokainak kirablásával foglalkozott, 22 nap alatt több mint 40 várat és erődöt elfoglaltak, közöttük a legfontosabb Laterina volt, amelyet parancsnoka, Lupo degli Uberti a vár bekerítése után azonnal feladott (pedig három hónapra való ellátással rendelkezett), azzal az indoklással, hogy a farkasok nem szeretnek bezárva lenni.¹⁷

Laterina elfoglalása után 1288 júniusában ostromgyűrűbe zárták Arezzót, mozgatható ostromtornyokat készítettek, alagutakat ástak és katapultokkal lőtték a várost. Június 23-án azonban egy óriási vihar szétrombolta az ostromgépeket, így 24-én a Liga serege az ostrom feladása mellett döntött. A következő napon a visszavonuló sienaiakat, akik Firenze szövetségesei voltak, de nem akartak a főserggel

11 Canaccini, 2006. 4–5.

12 Uo. 6–7.

13 Compagni, L. I. Cap. VII. 66–67.; Canaccini, 2006. 7.

14 „...e furono duemila e seicento cavalieri e dodici mila pedoni. Ciò furono ottocento cavalieri delle cavallate di Firenze di grandi popolani; e ottocento cavalieri soldati per lo comune; e cinquecento cavalieri della taglia de' Guelfi di Toscana; e trecento ve n'ebbe di Lucca, e cento cinquanta di Pistoja, e cinquanta di Prato, e cinquanta di Volterra, cinquanta di san Miniato, e cinquanta de san Gimignano, e trenta da Colle, e da duecento cinquanta d'altro amistadi...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXIX. 201.

15 Machiavelli, 1978. Vol. II. 10.

16 Scardigli, 2012. 433.

17 „...nullo lupo era costumato di stare rinchiuso.” Idézi: Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXIX. 202.

tartani, hogy a legrövidebb úton juthassanak haza, Pieve al Toppo¹⁸ közelében a mocsaras területen törbe csalták a ghibellinek Montefeltro és Pazzi vezetésével, és súlyos veszteségeket okoztak (300 halott, 200 fogoly), a sienai parancsnok, Farnese is elesett a harcban. Nem sokkal később, július elsején Pisában elfogták és bebörtönözték Ugolino grófot és rokonait, így a guelfek toscanai pozíciói tovább romlottak.¹⁹

Giovanni Villani szerint az utóbbi évek eseményei, beleértve az Anjou-ház szicíliai vereségét is (1282), a pisai és az arezzói történésekkel együtt, a guelfek jelentős gyengülését és a ghibellinek megerősödését jelezték Itáliában.²⁰ Még ez év őszén, szeptember 15-én Laterinánál a guelf sereg (1000 lovas és 4000 gyalogos) és a ghibellin főerő (700 lovas és 8000 gyalogos) ismét szembenézett egymással, de a csata újra elmaradt a két fél között. A száraz időjárás miatt a harcok a következő évben már korán elkezdődtek, márciusban a ghibellinek támadásokat intéztek Monteverchi és San Donato in Collina ellen, sőt Firenzéig, a Porta Romano közelébe is eljutottak, ami a guelfeket határozottabb fellépésre ösztönözte.²¹

A firenzei haderő és a guelf offenzíva megindulása

Firenzét és a többi itáliai városállamot a 13. század második felében a köznép (popolani) és a nemesi-kereskedelmi vezető rétegek állandó hatalmi harcai jellemezték, úgy tűnik azonban, hogy a „külpolitikát” inkább a nemesi famíliák (magnati vagy grandi) befolyása határozta meg, részben a követi megbízások és a más városokban betöltött vezető funkciók (podestà, népkapitány stb.) miatt is.²² A háborúba toborzott haderő zöme a városi polgárok közül került ki, bár többnyire alkalmaztak zsoldosokat is, Waley szerint elég nagy arányban, főleg a támadó hadjáratokban, ahol a születési katonai nemesség száma kevésnek bizonyult.²³ Firenze a Guelf Liga tagjaként 1270 után pénzzel is hozzájárult a szövetség haderejének fenntartásához, így alkalmazni tudtak professzionális katonaságot, főleg az Anjou-befolyás alatt álló délfraancia, provençe-i lovagok, valamint a kitűnő képzettségű katalán zsoldosok közül. Így sokszor a Liga vezéreit is a külföldiek adták.²⁴

18 Uo. 203–204.

19 Canaccini, 2006. 8–9.; *La battaglia*, 2017. 8–9.

20 „...onde parte Guelfa di Toscana n’ebbe grande abbassamento, e esaltazione de’ Ghibellini per la detta rivoluzione di Pisa, e per la forza de’ Ghibellini di Arezzo, e per la potenza e vittorie di don Giamo d’Aragona e de’ Ciciliani per le vittorie avute contro all’erede del Re Carlo di Puglia.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXX. 207.

21 *La battaglia*, 2017. 9.

22 Oerter, 1968. 431.

23 Waley, 1968. 97. Waley a campaldinói és a capronai hadjáratok adataiból próbál következtetni a fizetett haderő arányára, amely már felülmúltni látszik a besorozottakét. Nem biztos, hogy ez általános volt, a városi védelmi harcokban még valószínűleg a polgárok voltak többségben, a falakon kívülre vezetett expedíciókban azonban, legalábbis esetenként, nagyobb lehetett a zsoldosok aránya, hiszen ezekben a lovasságnak jelentős szerepe volt, s e haderőt a nemesekkel nem lehetett feltölteni (legfeljebb néhány száz fő erejéig).

24 Catto, 1980. 8–9.

A Firenze és szövetségesei által kiállítható haderő nagyságát illető becslésben Oerter egy 1296. évi adatból indul ki, mely szerint 103 helység (Pievi, Castelli, Rocche) volt Firenze uralma alatt, s valószínűleg ugyanennyi lehetett 1289-ben is.²⁵ Ezek igazgatási és toborzási szempontból a hat firenzei kerület (sestiere) valamelyike alá tartoztak, és átlagosan egyenként körülbelül 100 főt tudtak hadba küldeni. Így a városhoz tartozó vidéki terület (contado) hozzávetőleg 10 000, maga Firenze 3000–6000 gyalogost, valamint a lovasságot és a szövetséges városállamok csapatait tudta összeszedni. A települések harcosai egy zászlóaljat alkottak a gonfaloniere vezetésével, mely tisztség ekkoriban már elkülönült a zászlóvivő (vessiliere) tisztségétől. Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy körülbelül 20 000 fő lehetett a maximuma a guelf haderőnek, és többre tulajdonképpen nem is volt szükség, ugyanis a középkori hadviselés technikai és logisztikai feltételei mellett ennél nagyobb sereget egyszerűen nem lehetett irányítani, így nem véletlen, hogy a hadjáratokban a Liga összevont hadereje többnyire 10 000–15 000 főt tett ki. Amint Machiavelli 1250 tájára vonatkozó leírásából is kitűnik, a különféle bandériumok és fegyvernemek harcosai öltözékükben és jelvényeikkel is jól megkülönböztethetőek voltak, a sereg toborzásában, szervezésében és irányításában pedig a harcra hívó nagyharangnak és egy speciális harci szekérnek is fontos szerep jutott.²⁶

Dino Compagni szerint Firenzében inkább a grandik és a gazdagabb guelfek akarták a háborút, a köznépből sokan ellene voltak.²⁷ Miután azonban 1289. március 12-én a ghibellin portyázó csapatok, soraik között a Firenzéből száműzöttekkel, eljutottak egészen a város kapujának közelébe, március 15-én megszólalt a hadba hívó harang, majd a következő hónapokban sok ghibellinpárti polgárt száműztek a városból. Május 13-án Empoliban a Guelf Liga gyűlése is megszavazta a háborút, és Firenzében különadót hagytak jóvá meg annak költségére, amelyet a nemesektől is beszedtek.²⁸ Ekkoriban érkezett a városba a hazafelé utazó II. (Sánta) Károly nápolyi király, akit nagy pompával és tisztelettel fogadtak, majd az ünnepi rendezvények után megkérték, hogy a közelgő háború vezetésére javasoljon lovagot a környezetéből, és engedélyezze, hogy a Guelf Liga serege az Anjouház zászlója alatt harcolhasson. A király a kérésnek megfelelően Amerigo di Nerbonát²⁹ (Amauri de Narbonne), fiatal és tehetséges báróját ajánlotta fővezérnek, de tanácsadóként egy tapasztaltabb lovagot, Guillaume du Durfort-t is mellé adta,

25 Oerter, 1968. 433–434.

26 „...a városban húsz és a környéken hetvenhat bandériumot létesítettek, amelyekbe besorolták az egész fiatalságot. (...) A jelvények a viselt fegyverek alapján különböztek egymástól, s így más volt az íjászok, és más a magas, téglalap alakú pajzsot hordozó harcosok jelvénye. (...) A seregek tekintélye érdekében, és azért is, hogy a csatába sodródott embereknek legyen hová visszavonulniuk, illetve honnan indulniuk újabb rohamra, nagy szekeret rendszeresítettek, amelyet vörös posztóval letakart ökrök vontattak, és vörös-fehér jelvény díszelgett rajta. Amikor mozgósítani kellett a hadsereget, az Új Piacra vitték a szekeret, és ünnepélyesen átadták a nép vezetőinek. Vállalkozásaik dicsőségét erősítette a Martinella nevű harang, amely a seregek kivonulása előtt egy álló hónapig állandóan szól, azért, hogy az ellenségnek ideje legyen felkészülni a védelemre. (...) A harangot egyébként magukkal vitték a csatába, és segítségével irányították a különböző seregeket.” Machiavelli, 1978. 65–66.

27 Compagni, L. I. Cap. VII. 65–66.

28 Oerter, 1968. 432.; *La battaglia*, 2017. 33.

29 „...akí ifjú és szép termetű volt, de haditettekben nemigen járatos...” Compagni, L. I. Cap. VII. 66.

valamint 100 harcedzett lovagot.³⁰ Nerbona II. Károly kíséretében érkezett Firenzébe, akivel együtt volt az aragóniai király, II. Jakab hadifogságában Barcelonában, s a király nemrégiben ütötte lovaggá, míg korábbi gyámja, Durfort tanácsadóként (afféle szárnysegédként) szerepelt mellette. A campaldinói csata után Nerbonát a Guelf Liga haderejének parancsnokává tették, ezt a megbízást 1291 végéig látta el, majd visszatért hazájába.³¹

Firenze és a Guelf Liga összesített és a döntő csatába induló haderejének nagyságáról a két korabeli firenzei történetíró, Giovanni Villani és Dino Compagni különböző számokat ad meg. A szakirodalom általában inkább Villani adatait tekinti irányadónak, így 1600 lovas és 10 000 gyalogos (összesen 11 600 fő) szerepel általában a campaldinói csatát tárgyaló művekben a firenzei oldalon, és 800 lovas, valamint 8000 gyalogos (tehát összesen 8800 fő) a ghibellinek seregére vonatkozólag.³² Dino Compagni kevesebb számszerű adatot sorol fel a guelf sereg összetételénél, az összlétszámnál 1300 lovast említ, és sok gyalogost (ekkoriban egyébként a csatákban a lovasság szerepét tekintették döntőnek), a firenzei szövetségesek között 200 bolognai lovast, 200 luccait, ugyanennyi pistoiait (Corso Donati vezetésével), valamint külön említi a Mainardo de Susinana által vezetett 20 lovast és 300 gyalogost, és a Malpiglio Ciccioni által vezetett 25 katonát.³³ Giovanni Villani tehát összesen 1600 lovas és 10 000 gyalogos Firenzéből való indulásáról beszél, ezen belül 400 zsoldost említ Nerbona kíséretében, 150 luccai lovagot, 60-at Pistoiaból gyalogosokkal, 120 lovagot Sienából, 40-et Volterrából, 100-at Bolognából, valamint számok nélkül San Miniato, San Gimignano, Colle és Romagna városait, illetve tartományát.³⁴ Mindezek után fontos azonban megjegyeznünk, hogy a Firenzéből kivonuló haderő (később említendő okok miatt) semmiképpen nem volt azonos létszámú a campaldinói csatamezőre kilenc nappal később megérkező sereggel.

Az Arezzo elleni támadáshoz és a ghibellinek seregével való megütközéshez a guelfek két útvonal közül választhattak: az egyik, a felvonulási és közlekedési

30 „E addomando per lo comune di Firenze al prenze uno capitano di guerra, e che confermasse loro di portare in oste l'insegna reale, dal detto prenze fu accettato, e fece cavaliere Amerigo di Nerbona grande gentile uomo e prò e saggio in arme e in guerra, e diedelo a' Fiorentini per loro capitano, il quale messer Amerigo con sua compagnia intorno di cent uomini a cavallo venne in Firenze con la detta cavalleria...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXIX. 216. Villani Nerbonát tapasztaltabb hadvezérként mutatja be, mint Dino Compagni, bár valószínűleg ez utóbbinak van igaza, hiszen ezért kellett egy tanácsadót is kijelölni mellé. Villani itt a vezér kíséretében 100 francia lovagot említ, de később 400 katonáról beszél, 300 fő lehetett lovas és gyalogos egyaránt (uo. 217.).

31 Waley, 1968. 87.

32 Lásd például: Villari, 1898. Vol. I. 256.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

33 Compagni, L. I. Cap. VIII. 69.

34 „...e là si trovarono indorno di millesecento cavalieri e da dieci mila pedoni, de' quali cavalieri ve n'ebbe secento di cavallate, i meglio a cavallo che uscissono mai di Firenze, e quattrocento soldati con la gente del capitano messer Amerigo di Nerbona al soldo del comune di Firenze; e di Lucchesi vi ebbe cencinquanta cavalieri, di Pistoja sessanta cavalieri con pedoni, di Siena centoventi cavalieri, di Volterra quaranta cavalieri, di Bologna e loro ambasciadori in compagnia di cento cavalieri, e di san Gimignano, di Colle, e di san Miniato, e di ciascuna terra Guelfa di Toscana v'ebbe gente a piede e a cavallo, e fuvvi Maghinardo da Susinana buono e savio capitano di guerra con i suoi Romagnoli.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 217–218.

szempontból kedvezőbb Valdarnón keresztül vezetett, itt zajlottak az előző évi harcok is nagyrészt. A guelf haditanács azonban a másik, a nehezebb útvonalat választotta, megtévesztendő az ellenséget, amely a másik irányból számított a támadásra. Ezt szolgálta az a lépés is, hogy a haderő gyülekezőhelye Badia di Ripolinál volt, amely a Valdarno felé vezető útvonal elején található. Június 2-án azonban a guelfek főserége Casentino felé indult el, Dino Compagni szerint talán azért is, mert hírért vették, hogy a ghibellinek el akarják foglalni Bibbiena várát, amit a firenzeiek meg akartak akadályozni.³⁵

Bibbiena az arezzói püspök tulajdona volt, de a Vieri de Cerchival való tárgyalása után a ghibellinek közül sokan bizalmatlanok voltak vele szemben, s más történetírók is megemlítik, hogy az arezzóiak el akarták azt foglalni.³⁶ Ugyancsak szerepet játszhatott e döntésben, hogy a térségben, Casentino területén nagyrészt a ghibellin főurak birtokai és erődjei helyezkedtek el, és a guelfek ezek elpusztításával, feldúlásával is büntetni akarták a császárhoz átpártoló nemeseket. Giovanni Villani is megemlíti, hogy a Casentinóba vonuló sereg módszeresen pusztította a firenzeiek által gyűlölt ghibellin főúr, Guido Novello birtokait.³⁷ Oerter szerint a Firenze és Campaldino közötti 21 mérföldes utat normál esetben három nap alatt meg lehetett tenni (az Arezzóból induló ghibellinek körülbelül két nap alatt megtették Campaldinóig majdnem ugyanekkora útvonalat!).³⁸

Joggal feltételezhető, hogy a háromszoros időtartamot és a késlekedést az útba eső települések, erődök, főúri toronyépületek elfoglalása és lerombolása okozta, ami nyilván a célok között szerepelt, és a hadizsákmányt is növelte. Főként Pieve di Romena, Tartiglia és Borgo alla Collina ostroma vehetett sok időt igénybe, és e hadműveleteknek az is következménye volt, hogy e kilenc nap alatt a sereg érezhető veszteségeket szenvedett (az ennyi idő alatt megjelenő betegségek, sérülések miatt is), továbbá az elfoglalt helyeken helyőrségeket is hagyni kellett az átvonuló guelfeknek. A guelfek hadi cselvetésének következtében a ghibellinek Arezzóban gyülekező fő hadereje viszonylag későn, valószínűleg június 9-én értesült arról, hogy a guelfek főserége Casentino felől érkezik, és a császárpártiak azonnal megindultak Bibbiena vára felé, 10-én pedig már Poppinál voltak, Guido Novello, Arezzo akkori podestája váránál. Az arezzói püspök formálisan is elküldte a nyílt csata vállalására vonatkozó hadüzenetét (vagyis lovagi kesztyűjét), így nyilvánvalóvá vált,

35 *La battaglia*, 2017. 33.; Compagni, L. I. Cap. VIII. 68.

36 „Esendo gli Aretini amici di parte ghibelina feceno una compagnia e chavalcaro in Romagna, e volendo per forza pigliare una tera che si chiama Bibiena, e non potendola avere, vi stettero a chanpo molti di; e in questo parte ghuelfa si raunò in aiuto della detta terra e co' molti contadini e soldati asaltorono un di el chanpo de' ghibelini per uno certo tragitto di montagne, el quale non si sarebbe mai pensato...” *Cronache senesi*, 74–75. „Eo anno comune Florentie, quod erat pars Guelforum, fecit exercitum generalem contra Aretinos, qui tenebat civitatem Aricii pro parte Ghibellinorum, et, dum essent in exercitu, volendo ire supra Bibienam, que erat castrum episcopi Aretini...” *Petri Cantinelli Chronicon*, 58. „Eodem anno fuit conflictus Aretinorum apud Bibienam...” *Tholomei Lucensis Annales*, 217.

37 Villani, 1802. Vol. 4. Cap. CXXX. 218.

38 Oerter, 1968. 440.

hogy az ütközetre a közelben erre egyedül alkalmas campaldinói mezőn kerül majd sor.³⁹

Campaldino

Az 1289. június 11-én reggel a csataterre érkező két sereg egy keskeny, délkelet-északnyugat irányban, körülbelül 300–350 méter szélességből legyezőszerűen hozzávetőleg egy kilométerre kiszélesedő, folyosószerű síkságon találta magát (melynek hossza nagyjából másfél kilométer), amit észak és nyugat-délnyugat felől az Arno folyó, kelet felől a hegyek és erdők határolnak.⁴⁰ A Poppi vára (mely a folyó túloldalán volt) és a Certomondo ferences kolostor közötti és körüli területet Campaldinónak nevezték, ide érkeztek meg a harcoló felek Szent Barnabás napján, június 11-én, szombaton.⁴¹ Verőfényes nap volt, a levegő teli volt feszültséggel, mivel hónapok óta nem esett,⁴² így nemsokára felhők torlódtak az égen, és délután óriási zivatar tört ki, ami jól jöhetett a csatából menekülő veszteseknek, mert valószínűleg ez vetett véget az üldözésnek. A mezőt jó néhány patak szeli át, de ezek a fentiekben jelzett időjárási tényezők miatt a harcoló feleknek nem jelenthettek akadályt.

A terep tökéletes volt egy nagy lovagkori ütközet megvívására, és kifejezetten kedvezett a lovasság által alkalmazott harcmodornak. A két sereg fegyverzete nem tért el lényegesen egymástól, Oerter szerint a lovagok szinte teljesen ugyanolyan fegyverzetben harcoltak, mint Nagy Károly korában.⁴³ Védelemre a kard és lándzsa ellen a sodronying szolgált, amely a sisakot is kiegészítve védte a torkot és a füleket, s a lovasoknál a nehéz páncélzat, illetve a páncéllemezek és a pajzs jelentették a védelmet. Támadásra a lándzsa és a kard, valamint a csatabárd voltak használatban, a gyalogosoknál szintén a lándzsa (ekkoriban már inkább az alabárdhoz hasonló formában, mivel a végénél ellátták éllel, főleg a lovak inainak elvágására, valamint horoggal, hogy a lovagok páncélzatának réseibe beakasztva leránthassák őket a nyeregből), az íj és a számszerű, a rövid kard, illetve az íjászok védelmére nagy alakú, többnyire téglalap formájú pajzs. Technikailag sokat fejlesztettek a fegyverzeten az idők során, de alapfunkciója ugyanaz maradt. A gyalogosoknak a védekezésre alkalmas ruházata és páncélzata sokkal szegényesebb volt (kivéve a professzionális zsoldosokat és a gazdagabbakat, ugyanis az anyagi helyzet meghatározó volt e szempontból is), és sokan alkalmazták fegyverre átalakítva, hosszú nyélllel ellátva a köznapi használatban levő mezőgazdasági eszközöket is.⁴⁴ A fegyverzet

39 Uo. 444.

40 Uo.

41 „...nel piano a piè di Poppi nella contrada detta Certomondo, che così si schiamava. Il luogo è una chiesa di fra' minori, che v'è presso, e un piano, che si chiama Campaldino ... e ciò fu un sabbato mattina addi undici di giugno el dì santo Barnaba apostolo li anni di Cristo MCCLXXXIX.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. p. 219.

42 *La battaglia*, 2017. 39–40.

43 Oerter, 1968. 434.

44 Lásd erről bővebben Marco Giuliani ismertetőjét: *La battaglia*, 2017. 62–71.

mellett a harci tapasztalatok és a katonai erények is számítottak, e vonatkozásban talán a ghibellinek álltak jobban.

A fegyverzet, felszerelés különbözősége tehát nem lehetett jelentős, vissza kell azonban térnünk a két sereg létszámának kérdésére. Ha Villani adatait tekintjük (11 600 guelf 8800 ghibellin ellen), akkor a létszámfölény a guelfeknek kedvezett. Ez a közel 3000 fős különbség azonban kevés lett volna ahhoz, hogy ekkora létszámú seregek csatáját eldöntse, ráadásul, mint már az előzőekben utaltunk rá, bizonyosak lehetünk abban, hogy a guelfek kevesebben érkeztek Campaldinóhoz, mint amennyien elindultak (ugyanazt viszont a ghibellinek esetében nincs okunk feltételezni, mivel nem ellenséges területen haladtak át). Oerter érvei meggyőzőek azzal kapcsolatban, hogy az ellenséges területen hagyott helyőrségek, a harcokban megsebesültek (és természetesen a halottak) mellett a vonuló sereg oldalvédjeit is le kell vonnunk az indulók létszámából, és valószínű az is, hogy a Valdarnóban támadást színlelő csapatok létszáma sem volt jelentéktelen. Oerter becslése szerint körülbelül 1500 lovas és 8000 gyalogos érkezhettek meg a Guelf Liga Firenzéből induló, illetve Monte al Prunónál a csatlakozó szövetségeseikkel kiegészülő haderejéből.⁴⁵ Talán az sem véletlen, hogy a guelf sereg összlétszámából csak a lovasságét megadó Dino Compagni is 1300 lovast említ,⁴⁶ továbbá a csatát és előzményeit részletesen tárgyaló, 2017-ben megjelent firenzei munka is 1000 fölötti (de nem 1600!) lovasról ír,⁴⁷ azon megfontolás alapján, hogy a 13–14. századi csatákban a lovasság-gyalogság arányt többnyire 1:10-nek vehetjük (aminek a ghibellinek létszáma, 800, illetve 8000 meg is felel, bár meg kell jegyeznünk, hogy ez nem volt kötelező szabály, sok esetben eltértek tőle).

Mindezek figyelembevételével biztosan állíthatjuk, hogy a két sereg közötti különbség semmiképpen nem volt olyan mértékű, mint amit Giovanni Villani adatai mutatnak, bár nem kétséges, hogy talán 1000–1500 főnyi előny volt a guelfek oldalán, és ami ennél is fontosabb, hogy a számbeli fölény főleg a lovasságnál lehetett domináns, ez talán másfélszerese is volt a ghibellinekének (mint már utaltunk rá, ebben a korban, főleg a nyílt mezőn vívott csatában, a lovasság volt a döntő tényező, eltekintve persze néhány speciális esettől). Cherubini helyesen állapítja meg, hogy a ghibellin sereg gyengébb volt ugyan a guelfekénél, főleg a lovasság vonatkozásában, de nem annyira, hogy ez önmagában eldöntötte volna a csatát.⁴⁸

A két sereg fegyverzetében és létszámában tehát nem volt olyan jelentőségű különbség, ami az összecsapás kimenetelét meghatározta volna. A guelfek győzelme elsősorban két zseniális taktikai lépésnek volt köszönhető, melyek közül az egyiket a kortárs történetírók és a kutatók alig hangsúlyozták ki, pedig számomra ez tűnik a legfontosabb tényezőnek (a másik döntő lépés ugyanis ebből az elsőből következett). Az ütközet előtt a guelfek haditanácsot tartottak, melyen az egyik ta-

45 Oerter, 1968. 439., 446.

46 Compagni, L. I. Cap. VIII. p. 69.

47 *La battaglia*, 2017. 41.

48 *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

pasztalt lovag, a San Miniato-beli Mangiadori báró⁴⁹ azt javasolta, hogy hagyják az ellenséget támadni, és a biztos védelemből induljanak majd ellentámadásra. A francia vezérek megfogadták ezt a tanácsot, és ezzel nagy lépést tettek az ütközet megnyerésére. A szokásoknak megfelelően az első hadsor közepére rendelték egy válogatott egységet (feditori vagy feritori), a „sebzőket”, akiknek most az ellenség első csapását kellett feltartóztatniuk. Ezek lovasok voltak, kétoldalt az íjászok és az őket védő pajzsos gyalogosok helyezkedtek el.⁵⁰ Létszámuk 150 főt tett ki, Vieri de Cerchi vezette és állította össze őket, aki bár az egyik lábán sérülést szerzett, vállalta a harcot, sőt egyik fiát és unokatestvérét is ide sorolta, ráadásul az ugyanazon kerületben lakó Dante Alighierit is beválogatta a feditorik közé, ami nagy megtiszteltetésnek számított, mivel itt voltak a legközelebb a halálhoz, tehát csak a legbátrabbak kerülhettek közéjük. A firenzeiek hadrendjét általában Giovanni Villani leírásából rekonstruálják a kutatók, mivel ez a legrészletesebb.⁵¹

A guelf sereg közepén tehát a lovasság helyezkedett el, valószínűleg nyolc sorban, egyenként 150 emberrel, míg kétoldalt az íjászok, pajzshordozók és a lándzsások voltak.⁵² Mögöttük mintegy második hadsorként középen a nehézgyalogosok a firenzei harci szekérrel, ezek mögött legvégül pedig a trén, ami az ide vezető terepviszonyok miatt valószínűleg nem szekerekből állt, ahogyan Oerter feltételezi, hanem málhás lovak és öszvérek alkothatták a zömét. Mindez akadályként is szolgált azzal a lehetőséggel szemben, hogy az ellenség a guelfeket a folyóba szoríthassa. A csatamező északkeleti része mellett, egy erdős domb mögötti vízmosásban rejtették el a tartalékot (riscossa) 200 pistoiái és luccai lovassal és gyalogossal, élükön Corso Donati firenzei lovaggal, aki végül döntő szerepet játszott a guelfek győzelmében. Tévedés azonban Giovanni Villani és az őt követő kutatók állítása, miszerint a tartalékot az ütközetbe való konkrét beavatkozásra szánták. Előfordult persze sok csatában ez, és egyik alapvető funkciója volt ennek az egységnek, de a tartalék vagy utóvéd fő feladata a haderő visszavonulásának fedezése volt vereség esetére, a nagyobb veszteségek elkerülésére. Az adott terepviszonyok között, a viszonylag szűk szorosban ennek döntő jelentősége lehetett. A ghibellinek győzelme esetén ugyanis a hegynek felfelé menekülő guelfeket könnyedén lenyilazhat-

49 „Messer de’ Mangiadori báró San Miniatóból, a bátor és hadakozásban jártas lovag, miután összegyűjtötte a lovagokat, ezt mondta nekik: Urak, Toscanában az volt a szokás, hogy a csatákat sikeres rohammal nyerjék meg; nem tartottak sokáig, és kevés ember halt meg, mert nem volt szokásos az öldöklés. Most megváltozott ennek a módja, és [csak] nagyon szilárd helytállással lehet győzni. Ezért azt tanácsolom nektek, hogy tartsátok magatokat erősen, és hagyjátok őket roharni.” Compagni, L. I. Cap. X. 70.

50 „A vezérek a sereg élére rendelték az élharcosokat, akárcsak a pajzshordozókat, akiket fehér mezőben vörös lilomos pajzsokkal elöl helyeztek el.” Compagni, L. I. Cap. X. 69.

51 „Messer Amerigo e li altri capitani Fiorentini si schierarono bene e ordinatamente, facendo cento cinquanta feditori de’ migliori dell’oste, de’ quali furono venti cavalieri novelli, che si fecero quel giorno (...). E ciò fatto si lasciarono di costa ciascuna ala della schiera di pavesari, e balestrieri, e di pedoni, e lanze lunghe, e la schiera grossa, di dietro a’ feditori similmente lasciarono di pedoni, e dietro tutta la salmeria raunata per ritenere la schiera grossa, e di fuori delle dette schiere misero duecento cavalieri e pedoni Lucchesi e Pistolesi e altri forestieri, onde fu capitano messer Corso Donati, ch’ era allora podestà di Pistoja; e ordinarono, che se bisognasse fedisse per costa sopra i nemici.” Villani, 1802. Vol. 4. Cap. CXXX. 219.

52 Villari, 1898. Vol. I. 256–257.; Oerter, 1968. 445–446.

ták, illetve lekaszabolhatták volna, ezt csak a menekülési útvonal közelében elhelyezkedő tartalék akadályozhatta meg.⁵³

A ghibellin koalíció hadereje, mint már említettük, Giovanni Villani adataira alapozva 800 fő lovasban és 8000 gyalogosban határozható meg, s Villani azt is kiemeli, hogy a guelfeknek kétszer akkora lovassága volt, mint az arezzóiaknak.⁵⁴ A ghibellinek három részre osztották lovasságukat: 150 fő Guido Novello vezetésével a certomondói kolostor dombja mögött helyezkedett el tartalékként, a maradék 650 pedig két csatasorban, az elsőben 300, a másodikban 350 emberrel, a támadásra, lovasrohamra állt fel. Az első hadsor élére 12 válogatott lovagot állítottak, melyek szerepéről két nézet alakult ki a kutatók körében (e vonatkozásban Villani nem ad pontos felvilágosítást).⁵⁵ Az egyik lehetőség az, hogy mivel ők készültek támadásra, a 12 válogatott lovag kapta a „hegy” szerepét osztották egy ékszerű alakzatban történő lovasrohamban. A másik lehetőség, hogy a 300 lovas 25 fő rajokra osztották és ezek élére állították parancsnokként a kiválasztott lovagokat. Annyi bizonyos, hogy az első hadsort szorosan követte a második 350 lovas, és együttesen adták a támadás lendületét. Mögöttük helyezkedett el a gyalogság, amelynek feladata a támadás követése, majd megérkezéskor a lovasság megsegítése volt a szokásosan kialakuló kézitusában, illetve azonnali áttörés esetén a visszamaradó ellenség elfogása vagy lekaszabolása.⁵⁶

Az ütközet, némileg meglepő módon, az arezzói lovasság támadásával kezdődött, pedig az mindenképpen jelentős létszámhátrányban volt az ellenséghez képest. E ténynek többféle magyarázata lehetséges, ezek közül az egyik az, hogy a ghibellinek előbb megunták, hogy a két sereg farkasszemet nézzen egymással, mivel, mint tudjuk, a guelfek védelemre rendezkedtek be. Nagy melegben, fülledt időben (esetleg tűző napon) a páncélos lovasságnak (de még a gyalogosoknak is) rendkívül megterhelő volt hosszabb időn át várakoznia, és valószínű, hogy az arezzóiak mihamarabb dűlőre akarták vinni a csatát, még a kora délutáni tikkasztó hőség (vagy a várható zivatar) előtt. Ezenkívül – Villani megállapítása szerint – az is egyértelmű, hogy bíztak a vitézségükben és magasabb szintű képzettségükben, sőt a firenzei lovagokat talán le is nézték asszonyosan cicomás, túldíszített öltözködésük és hajviseletük miatt.⁵⁷ A lovagi felfogás szerint a személyes vitézség döntő tényezőnek számított a csatákban, kétszeres túlerő ellen még illetl harcba bocsátkozni (jelen esetben ilyen arányú különbségről szó sem volt a két sereg között), és az is lehetséges, hogy az arezzóiak szemé előtt még ott lebegett a sienaiak példája, akik

53 *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

54 „...e così fecero, e furono da ottocento cavalieri e da ottomila pedoni molto bella gente di molti savi capitani di guerra, che avea tra loro, che quivi era il fiore de' Ghibellini di Toscana, e della Marca, e del Ducato, e di Romagna, e tutta gente costumata in arme e in guerra...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 218.

55 „E così li Aretini dalla loro parte ordinarono saviamente loro schiere, però ch'aveano, come detto avemo, buoni capitani di guerra, e fecero molti feditori in quantità di trecento, in fra' quali aveano eletto dodici de' maggiori caporali, che vi fossero, e fecionsi nominare paladini...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 220.

56 Davidsohn, 1908. 344–345; *La battaglia*, 2017. 47.

57 „...e richiesono di battaglia i Fiorentini, non temendo perchè i Fiorentini fossero due cotanti cavalieri, che loro, ma dispregiandoli dicendo, che si lischiavano come donne, e pettinavansi le zazzere, e aveanli molto a schifo e per niente.” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. p. 218.

az 1260. évi montaperti csatában bátor támadó taktikával legyőzték a túlerőben levő guelfeket.⁵⁸

A ghibellin lovagok többsége tehát türelmetlenül várta az ütközetet, de voltak a csata vállalásának ellenzői is. A két legbátrabb és legtapasztaltabb kapitány, Guglielmo dei Pazzi és Buonconte da Montefeltro⁵⁹ ellenezte a campaldinói síkon történő ütközetet, Davidsohn szerint az ellenség számbeli fölénye miatt,⁶⁰ én azonban úgy gondolom, hogy inkább a kedvezőtlen terepviszonyok miatt lehetett ez, hiszen a csatater ghibellinek felőli részének a vége teljesen összeszűkült, ami valószínű csapdaként szolgálhatott egy vereség esetén a menekülőkhöz számára (mint ahogyan így is történt). Cherubini azonban úgy véli, hogy a csata vállalása a maga kockázataival együtt teljesen tudatos és megfontolt döntés volt, ezzel akarták ugyanis a ghibellinek megakadályozni, hogy az ellenség a területeikre törve kirabolja és elpusztítsa a püspök és az arezzói nemesek birtokait és várait.⁶¹ Kétségtelen, hogy a történetírók közül Giovanni Villani⁶² és Leonardo Bruni⁶³ állításai megerősítik ezt a tényt. Az eltérő vélemények főleg azon alapultak, hogy Pazzi és Montefeltro tisztán katonai-stratégiai megfontolások, a püspök és valószínűleg Guido Novello gróf viszont ezen túlmenően a birtokaik és annak lakossága megvédelmezésének szempontjai szerint döntöttek a csata vállalásának kérdésében. Mindenesetre Guglielmo dei Pazzi, aki az idős püspök rokona volt, azzal próbálta segíteni őt, hogy ruházatát és hadi jelvényeit kicserélte vele a csata előtt, de végül bátorsága és önfeláldozása hiábavalónak bizonyult.⁶⁴

„San Donato, cavaliere” csatakiáltással megindult tehát a ghibellinek támadása, a lovasságot pedig követte a gyalogság rohama is. Minden alapot nélkülöznek azon állítások, melyek szerint a lovasság sikeres rohama azt eredményezte, hogy a két haderőnem elszakadt egymástól, és nem tudott együttműködni. Kétségtelen azonban, hogy klasszikus esetben egy csatamezőn a két sereg lovassága egymásnak ront, és a két gyalogság nagyjából egyforma utat megtéve követi a lovasságot. Itt azonban a ghibellin gyalogságnak kétszer akkora távolságot kellett megtennie, mint a szokásos esetekben, így természetes, hogy némileg lemaradt a megszokott követési időhöz képest. A 650 lovas lendületes rohama elsöpörte a védekező guelf lovasságot, és hátrébb szorította a gyalogságot is, de elakadt an-

58 Scardigli, 2012. 434.

59 „...Boncontes, de quo hic fit mentio, juvenis strenuissimus armorum, qui in conflictu aretinorum apud Bibienam, missus a Guilielmino episcopo aretino ad considerandum statum hostium, retulit, quod nullo modo erat pugnandum.” Benvenuto, 1887. 157.

60 Davidsohn, 1908. 344.

61 *Enciclopedia dantesca*, Vol. I. 779.

62 „E raunata la detta oste isciesono nel piano di Casentino guastando le terre del conte Guido Novello, ch'era allora podestà d'Arezzo. Sentendo ciò il vescovo d'Arezzo con li altri capitani di parte Ghibellina, che assai ve ne avea dentro de' nominati, presono per partito di venire con tutto loro podere a Bibiena, perchè non ricevesse il guasto...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 218.

63 „Aretini primum recta via copiarum adventum expectabant: sed postquam ex fuga et trepidatione hominum pecorumque in Casentinati hostes adessee cognovere, et circa Puppium cuncta fero igneque vastari, confestim omnibus equitum peditumque copiis Aretio profecti, Bibienam venerunt.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 76.

64 Davidsohn, 1908. 347.

nak tömegében, így a szokásos kézitusa alakult ki a csataterén.⁶⁵ A nyeregből kivett és szétszórt guelf lovasság a gyalogosai fedezékében újraszervezte sorait, és készült az ellentámadásra.⁶⁶ Eközben a ghibellinek gyalogsága is odaért a frontvonalra, és belevetvén magát a küzdelembe, megpróbálta rövid kardokkal az ellenség lovai alá kúszva elvágni azok térd mögötti ízületét, vagy felvágni a hasát.⁶⁷ E hadművelet célja nyilvánvalóan csak az lehetett, hogy csökkentse a guelfek lovassági fölényét, és a lovasokat gyalogos harcra kényszerítse.

Leonardo Brunitol eredeztethető azon téves állítás, miszerint a ghibellinek vereségét a lovasságuk és a gyalogságuk egymástól való elszakadása és együttműködésük hiánya okozta volna,⁶⁸ ami abból következett, hogy az arezzói lovasroham túl sikeres volt, és túl messzire távolodott az őt követő gyalogságtól az ellenség üldözése közben. Márpedig az ellenséget a ghibellin lovasság azért sem üldözhetette túl nagy távolságra, mert a felsorakozott guelf haderő mögött ott volt az Arno folyó, így egyszerűen nem volt terük a menekülésre, legalábbis hátrafelé (a guelfek hadrendjét legalább 2-300 méterrel a folyó elé kellett felállítani, s a választott taktika miatt az esetleges meghátrálásra – de nem menekülésre – is teret kellett hagyni).

Ugyancsak minden alapot nélkülöz Oerter azon állítása, hogy a ghibellinek lovasrohama több tényező miatt lendületét veszítette, ezért nem tudta elsöre áttörni az egész guelf haderő védelmi rendszerét és e rohammal a döntő győzelmet kiharcolni.⁶⁹ Oerter egyik érve az, hogy mivel a csatamezőt kis patakok keresztezik, ez fékezőleg hatott a lovasság és a gyalogosok lendületére. Megfeledeznek azonban arról, hogy az előző télen rendkívül kevés csapadék volt, már hónapok óta nem esett, így a patakok vize roppant sekély lehetett (a kisebbek akár ideiglenesen ki is száradhattak), így ez a lovasság számára semmiképpen sem jelenthetett komoly akadályt, lendületből átugrathattak rajtuk. Oerter másik érve, hogy a mező éppen a ghibellin támadás irányába emelkedik (ami persze logikus, hiszen az Arno folyásával ellentétes irányba támadtak), a terep megszemlélése után (melyre 2017 nyarán nyílt lehetőségem) teljesen tarthatatlannak tűnik. Szemmel alig észre vehető ugyanis ez a lejtés, inkább csak annak tudatában érzékelhető, hogy a folyók általában a magasabb terület felől folynak az alacsonyabb felé. A mező két végpontja között a szintkülönbség szinte érzékelhetetlen, ez sem a lovasság, sem a gyalogság

65 „...i feditori delli aretini si misono con grandissima baldanza a sproni battuti a fedire sopra l’oste de’ Fiorentini, e l’altra loro schiera conseguendo appresso...” Villani, 1802. Vol. 4. Cap. CXXX. 220., 221.; Scardigli, 2012. 435.

66 Villari, 1898. Vol. I. 257.

67 „Az arezzóiak karddal a kezükben négykézláb a lovak hasa alá kúsztak, és felhasították azokat...” – Compagni, L. I. Cap. X. 70.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

68 „Először ugyanis a lovasok ütköztek össze s az arezzói lovas-csapatok oly erővel támadták meg és tiporták le a firenzei lovas-csapatokat, hogy ezek szétszóratva és megfutamítva kényszerűségből gyalogosaikhoz menekültek. Ez okozta, hogy az arezzóiak később a csatát elvesztették, mert a győztes lovasok a menekülők üldözése közben saját gyalogos csapataikat messze maguk mögött hagyták s azontúl többé együtt sehol sem verekedhettek, hanem a lovasok külön, a gyalogosok támogatása nélkül, magukban és magukért s a gyalogosok is magukban, a lovasok segítségével nélkül harcoltak. A firenzei lovasok épp ellenkezőleg, a gyalogosokhoz menekülve és velük egy hadtestet képezve, könnyen győzték le előbb a lovasokat, aztán a gyalogosokat.” Bruni, 1921. [1436.] 20–21.; Petrocchi, 1984. 26–27.

69 Oerter, 1968. 447–449.

számára nem jelenthetett problémát. Oerter harmadik érve már komolyabban számításba jöhet: arról van ugyanis szó, hogy mivel a ghibellinek, saját oldalukról támadva, körülbelül harmadannyira széles mezőről indultak el, elkerülhetetlen volt az arcvonaluk menet közbeni kiszélesítése, hogy felvegyék az ellenség védelmi állása által meghatározott szélességet. Ellenkező esetben ugyanis a középen benyomuló lovasságot a guelfek gyalogsága rövid időn belül bekeríthette volna. E tényező jelentőségét nem szeretném kisebbíteni, a problémát azonban az arezzói lovasság másképpen is megoldhatta: a középen előrenyomuló első hadsor mögött haladó második sorra bízhatta a szélső hadállások támadását.

Perdöntő jelentőségű azonban e kérdésben magának Danténak a tanúsága, aki a csata kellős közepén, a legelső hadsorbán küzdött, és komoly életveszélynek volt kitéve, mint ahogyan ezt Leonardo Bruni is leírja.⁷⁰ Dante egy Bruni által még olvasott, azóta sajnos elveszett levelében maga is azt írja, hogy a csata elején nagy félelmet élt át, mivel úgy tűnt számára, hogy a ghibellinek lovasrohama után szétszórátva veszíteni fognak, s a csata esélye csak később változott meg.⁷¹ Egy ideig azonban kemény kézitusa folyt, melyben egyik fél sem tudott felülkerekedni. Nem változtatott a guelfek helyzetén és az ütközet állásán az sem, hogy a gyalogság mögött a firenzei lovasság összeszedte magát és ellentámadást indított (túl nagy lendületet nyilván nem vehetett, ugyanis ehhez egyszerűen nem volt elegendő hely). Ennek során Guillaume du Durtfort, a fővezér tanácsadója elesett, Amerigo di Nerbona pedig az arcán megsebesült. Leonardo Bruni (akiről ne feledjük, hogy arezzói származású volt) Firenze történetéről szóló művében leírja, hogy a ghibellinek már győztesnek érezték magukat a kézitusa során,⁷² s a későbbi kutatók közül Schmeidler is úgy véli, hogy a csatában az arezzóiak kezdtek felülkerekedni.⁷³

A kialakult patthelyzetnek egy váratlan fordulat, egy zseniális harcászati felismerés vetett véget, aminek megvalósítása Corso Donati nevéhez fűződik. Már

70 „...elismerést érdemlő jeles ifjúként hőiesen küzdött a lovasok során legelül abban a nagy és emlékezetes campaldinói csatában, amikor is komoly veszedelemben forgott.” Bruni, 1921. [1436.] 20.

71 „Tíz esztendő múlt el már ugyanis a campaldinói csata óta, melyben a ghibellin-párt jóformán teljesen tönkrement és szétszórátott s amelyben én, mint a fegyverforgatásban nem egészen gyermek, sok szorongással, de a végén mégis örvendve a küzdelem változott esélyén, szintén részt vettem.” Idézi: Bruni, 1921. [1436.] 21. „...dieci anni erano già passati dopo la battaglia di Campaldino, nella quale la parte ghibellina fu quasi al tutto morta e disfatta; dove mi trovai non fanciullo nell'armi e dove ebbi temenza molta, e nella fine allegrezza grandissima per li varii casi di quella battaglia.” *La battaglia*, 2017. 3.

72 „Atque primo statim congressu tanta fuit hostium vis tantusque ardor, ut magna pars florentinorum equitum prosterneretur: reliqui vero in fugam versi, recipere se ad maiorem aciem coacti sunt. Hoc igitur prosperum antesignanorum certamen magno clamore prosecutus reliquis Aretinorum equitatus, in ipsam maiorem aciem delatus est tanto quidem ardore, ut impetus eius sustineri nequiverit, pulsusque campo florentinus equitatus compelleretur ad peditem refugere... Aretini enim primo in impetu victoriam reposuerant...” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 76.

73 „Corso Donati mit 150 Luccheser und Pistojeser Rittern fiel den bereits beinahe siegreichen Aretiner Ghibellinen in die Flanke und entschied dadurch die Schlacht, das ist hier einseitig zugunsten der Lucchesen gewandt.” *Tholomei Lucensis Annales*, 217.

a kortárs történetírók, így Dino Compagni,⁷⁴ Giovanni Villani,⁷⁵ valamint Luccai Ptolemaiosz⁷⁶ is megállapították, hogy a campaldinói ütközetet Corso Donati döntötte el a firenzeiek és a guelfek javára, s e tény a szakirodalomban is egyöntetűen elfogadott.⁷⁷ Donatinak a csatába való beavatkozása nyílt parancsmegtagadás volt,⁷⁸ ugyanis szigorúan meghagyták neki – fej- és jószágvesztés terhe mellett –, hogy csak kiadott parancs esetén hagyhatja el hadállását a rá bízott tartalékkal. Corso Donati ütközetbe való beavatkozásának okáról Giovanni Villani – és állításait kritika nélkül elfogadva sok kutató – ellentmondásosan nyilatkozik. Először azt írja, hogy Donatinak parancsa volt arra, hogy támadja oldalba az ellenséget,⁷⁹ majd a következő oldalon leírja, hogy Donati határozott parancsot kapott a helyén való kitartásra, ő azonban már a csata elején beavatkozott az ütközetbe.⁸⁰ Ugyancsak ellentmondás, hogy az előző sorokban meg azt állítja, hogy a guelfek gyalogos szárnyai már megkezdték az ellenség bekerítését.⁸¹ Ha ez igaz lett volna, akkor Donati parancsmegtagadással történő beavatkozásának semmi értelmes hadászati indoka nem lett volna!

Villani ellentmondásos állításaira már az őt olvasó és felhasználó Leonardo Bruni is felfigyelt,⁸² és azzal próbálta azokat feloldani, hogy Donati beavatkozásának okát és időpontját a lemaradó ghibellin gyalogságnak a csatába érkezéséhez kötötte, szerinte ugyanis Donati meg akarta akadályozni az arezzói lovasság és gya-

74 „Messer Corso Donati a pistoiaiak dandárjával oldalba támadta az ellenséget. Hullottak a nyilak, amelyekből az arezzóiaknak kevés volt, és oldalból támadták őket, ahol fedezetlenek voltak.” Compagni, L. I. Cap. X. 70.

75 „...e messer Corso Donati, ch’era da parte con Lucchesi e Pistoiesi e avea comandamento di stare fermo e non fedire sotto pena della testa, quando vidde cominciata la battaglia disse, come valente cavaliere: Se noi perdiamo, io voglio morire nella battaglia co’ mi cittadini; e se noi vinciamo, chi mi vuole venga a noi a Pistoja per la condannagione; e francamente si mosse con sua schiera, e fedio i nemici per costa, e fu gran cagione della loro rotta. E ciò fatto, come piacque a Dio i Fiorentini ebbono la vittoria, e li Aretini furono rotti e sconfitti...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 221.

76 „Traditur autem, quod in dicto Florentini strenuissime se habuerunt, sed Lucani fregerunt aciem, quia percusserunt a latere et cum balistis Gioldonerios verterunt ad fugam, qui sagiptas ferre non poterant.” *Tholomei Lucensis Annales*, 217. B.

77 Lásd például: Villari, 1898. Vol. I. 258.; Oerter, 448.

78 Villari, 1898. Vol. I. 257.; Davidsohn, 1908. 346.; Scardigli, 2012. 435.

79 „...onde fu capitano messer Corso Donati, ch’era allora podestà di Pistoia; e ordinarono, che bisognasse fedisse per costa sopra i nemici.” – Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 220.

80 „...e messer Corso Donati, ch’era da parte con Lucchesi e Pistoiesi e avea comandamento di stare fermo e non fedire sotto pena della testa, quando vidde cominciata la battaglia disse, come valente cavaliere...” Uo. 221.

81 „...e con l’ale ordinate da ciascuna parte de’ pedoni rinchiusiono intra loro i nemici combattendo aspramente buona pezza...” Uo.

82 „Et iam pedestris Aretinorum superveniebat acies, quae relictæ ab equitibus suis, cum illi sedentes persequerentur, nondum sese pugnae miscuerat. Ea si equitibus suis coniungeretur, inclinare ad Aretinos victoria haud dubie videbatur. Inter haec Cursius Donatus, qui extraordinariae praeerat aciei, intellecto suorum periculo, etsi praeceptum fuerat, ne iniussu ducis praelium iniret, tamen perniciosum ratus ultra differre, »Adoriamur, inquit, commilitones, hostium equitatum, priusquam pedes earum se immisceat pugnae. Neque vero me in tanto discrimine civium meorum aut praeceptum ducis aut poena deterret. Si enim vincimur in acie illa, morituro non ultra formidanda est poena. Sin, ut spero vincerimus, tunc Pistorium veniat, qui supplicium de nobis sumere volet.« His dictis, cum aciem concitasset, ex transverso hostem invadit.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 76–77.

logság egyesülését és együttműködését. Leonardo Bruni magyarázata azonban cáfolható más korabeli történétírók, főleg a csata időszakában a firenzei priori tisztséget ellátó Dino Compagni azon állításával, miszerint a ghibellin gyalogosok tudatosan törekedtek a guelf lovasság számbeli fölényének csökkentésére azok lovainak leölésével. A ghibellin gyalogság, ha némi késéssel is, de odaért a csatába, és már előzőleg aktívan részt vett benne!

Corso Donati kitűnő katona és parancsnok volt, és a csatába akkor avatkozott be, amikor az ellenség erősen szorongatta a guelfeket, s talán maga is úgy látta, hogy az ádáz küzdelemben inkább vesztesre állnak! Donati azonban nemcsak bátran, szó szerint halált megvető bátorsággal (vereség esetén fejét vehették volna), hanem rendkívüli helyzetfelismeréssel cselekedett. Ezt persze megkönnyítette az a tény, hogy Mangiadori báró javaslata következtében az ütközet közelében rejtőzött a tartalékkal (tőle talán 100–150 méterre tombolt a csata, amelyet a fák között megbújva akár a dombtetőről is végig láthatott), így pillanatok alatt az ellenség oldalánál termett, s a magasabb pozícióból indított rohama minden ellenállást elsöpört.

Lényeges e kérdésben Oerter megfontolása is, miszerint a beavatkozási parancs megadására jogosult személyek ekkor már cselekvésképtelenek voltak, hiszen Durfort már meghalt, Nerbona pedig megsebesült, s az ütközet kellős közepéről talán nem is tudott értesítést küldeni a tartalék bevetésére.⁸³ A Donati vezette tartalék rohama után valószínűleg pillanatokon belül megindult a ghibellinek visszavonulása, illetve menekülése, ami nemcsak a támadás váratlanságával, hanem annak irányával is magyarázható. Az a veszély fenyegetett ugyanis, hogy a keleti oldal felől elsöprő lendülettel támadó guelfek a folyóba szorítják őket, s nagy részüket lemészárolják (az Arno vízállása nem lehetett túl magas, de a süppedékes talajú folyómeder a páncélos lovasság és a nehéz fegyverzetű gyalogság számára a védekezési képességet minimálisra redukálta volna).

A tartalék bevetésének kérdéséhez kapcsolódik a campaldinói csatára vonatkozó legsúlyosabb tévedés, ami egyértelműen Giovanni Villanitól származik. Villani szerint az ütközetnek két döntő mozzanata volt: az egyik a Corso Donati vezette guelf tartalék bevetése, a másik pedig az, hogy a Villani által gyávának tartott Guido Novello, a ghibellin tartalék parancsnoka Donatival ellentétben nem avatkozott be a csatába, hanem elfutott, és közeli várába, Poppiba menekült.⁸⁴ A szintén kortárs történétíró, Dino Compagni jóval semlegesebben fogalmaz, mellőzi az értékelő mozzanatok.⁸⁵ Hasonlóan ír e kérdéssel kapcsolatban a kutatók közül

83 Oerter, 1968. 448., 450. Oerter szerint egyébként Giovanni Villani és a későbbi kutatók tévesen állítják, hogy Corso Donati Pistoia podestája lett volna, ez ugyanis a megbetegedett Antonio de Roglieris da Parma helyére ideiglenesen lépő pistoiai népkapitány, Tommaso di Pavarano tisztsége volt, Donatit pedig a podestát helyettesítő népkapitány helyére hívták meg, szintén helyettesként. Uo. 445. 44. jegyz.

84 „...salvo che il conte Guido Novello, ch'era con una schiera di cento cinquanta cavalieri, ordinato di fedire per costa, non si ardio di fedire alla battaglia, ma rimase e poi si fuggì a sue castello.” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 220.

85 „Guidó gróf nem várta be a csata végét, hanem kardcsapás nélkül távozott.” Compagni, L. I. Cap. X. 71. „Il conte Guido non aspettò il fine, ma senza dare colpo di spada si partì.” *La battaglia*, 2017. 30.

Montanelli és Canaccini is,⁸⁶ közölvén a gróf visszavonulásának tényét, bár Canaccini egyébként azt hozza fel indoklásként, hogy Guido Novello a csata előtt kedvezőtlen jóslatot kapott Guido Bonattitól, a kor híres asztrológusától, és ezért nem avatkozott be.⁸⁷ Ennél azonban jóval észszerűbb és megalapozottabb azon tény, amit már Leonardo Bruni állít,⁸⁸ és Montanelli is utal rá, nevezetesen, hogy Novello már veszni látta a csatát, és ezután távozott a harcmezőről.⁸⁹

Két kitűnő hadtörténész, Oerter és Scardigli azonban sokkal határozottabban cáfolja a Villani óta általánosan elterjedt nézetet Guido Novello állítólagos gyávaságáról. Oerter mutat rá először arra a döntő jelentőségű tényre, hogy a csatától mintegy 1-1,5 kilométerre tartalékban maradt Novellónak semmiképpen nem lehetett módja a beavatkozásra, hiszen Donatinak éppen a közeli elhelyezkedés tette azt lehetővé.⁹⁰ Ebből a távolságból nem képezhetett ellenerőt Donatival szemben, mivel nem is észlelhette idejében a gyors oldaltámadást, s utána, amire beavatkozik, már szembe is kerül a menekülő ghibellinek egyre szűkebb területre szoruló tömegével. (A beavatkozás révén először tulajdonképpen saját, szembefutó embereit kellett volna legázolnia!) Guido Novello tapasztalt katona volt, nyilvánvaló lehetett számára a beavatkozás értelmetlensége, és emberei teljesen fölösleges halálának elkerülése volt a célja. Ugyanezt az álláspontot képviseli Scardigli is.⁹¹

Joggal merül fel a kérdés, hogy ha Guido Novello a csatában stratégiailag és katonailag teljesen észszerűen és az adott helyzetnek megfelelően cselekedett, miért állították be visszavonulását gyáva menekülésnek a firenzei történetírók, és nyomukban, teljesen tévesen, a történészek többsége is. A magyarázat abban rejlik, hogy Firenzében rendkívüli módon utálták, gyűlölték Guido Novello grófot, és befeketítésével is bosszút akartak állni rajta. Ezen ellenszenv eredetéről már Machiavelli is tudósít Firenze történetéről írt művében.⁹² Az 1260-ban a ghibellinek által megnyert montaperti csata után Giordano di Anglona, San Severino grófja, Manfred szicíliai király unokaöccse Guido Novello grófot nevezte ki a Nápolyi Királyság helytartójának és Firenze kormányzójának, aki Empoliba összehívta a ghibellineket tanácskozásra, s itt felmerült az a lehetőség, hogy a guelfek megtörése céljából le kell rombolni az egész várost. Úgy tűnik, hogy az egyik legkitűnőbb császárpárti

86 Canaccini, 2006. 24. Hasonló tömörséggel fogalmaz Tommaso Montauri sienai krónikája is: „...il conte Guido podesta d'Arezzo fugì...” *Cronache Senesi*, 227.

87 Canaccini, 2006. 19., 24.

88 „Novellus autem comes aciem cui praeerat non item in auxilium suorum adduxit: sed ubi implicatum vidit equitum agmen, princeps fugam arripuit.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 77.

89 „...Guido Novello che, vedendo la partita persa, rinunziò a parteciparvi e fuggì coi suoi per rinchiudersi nel castello di Poppi.” Montanelli, 1969. 255.

90 Oerter, 1968. 448.

91 „La riserva aretina non intervenne e il suo comandante, Guido Novello, la fece ritirare senza combattere. Molti l'accusarono di codardia: forse, invece, si reso conto dell'inutilità di un ulteriore sacrificio.” Scardigli, 2012. 435.

92 Machiavelli, 1978. 67–69.

vezér, Farinata degli Uberti mentette meg a várost a pusztulástól. Kijelentette, hogy kész megvédeni hazáját és ellenzi annak lerombolását.⁹³

A guelfek győzelmét hozó 1266. évi beneventói csatáig Guido Novello kormányozta Firenzét, alaposan megnyirbálva a városi polgárok önkormányzati jogait, majd 1266-ban bizonyos reformokat vezetett be azok részbeni visszaállítására (jelentős szerephez jutott az igazgatásban és a védelem szervezésében a 12 céh, illetve azok elöljárói, valamint létrehozott egy 38 főből álló kormányzati tanácsadó testületet). A beneventói csata után azonban a ghibellinek tanácsa, hatalmát veszélyben érezvén, visszavonta a reformokat (amivel egyébként inkább a hatalom elvesztését segítette elő), amire a köznép felfegyverkezett és szembeszállt a kormányzó Guido gróf seregével, aki egy éjszakai támadástól tartván Pratóba távozott a városból. A következő napon vissza akart jönni, de ez nem sikerülhetett, mert a guelfek már átvették a hatalmat, így a gróf és a ghibellin nemesek vidéki birtokaikra vonultak vissza.

A campaldinói csata kimenetele tehát Corso Donati döntése és a guelfek tartalékának gyors beavatkozása következtében azonnal és véglegesen eldőlt, megkezdődött a vesztesek menekülése, akiknek üldözése valószínűleg a délutáni vihar megérkezéséig tarthatott. Az ütközet veszteségeiről elsősorban Giovanni Villani tájékoztat, Dino Compagni inkább a híresebb eseteket veszi számba, összesített adatok nélkül. Villani szerint a győztes guelfek 300 embert, a vesztes ghibellinek 1700-at veszítettek, és 2000 került közülük fogságba, de a firenzei diadalmenetbe és a börtönökbe csak 740-et vittek el,⁹⁴ mivel a nagyobb részük még a csatatéren kiváltotta magát a váltságdíj megfizetésével (akár ott kifizetvén, akár lovagi becsületszóra később), és valószínűleg sokan el is tudtak szökni az elfogottak közül. A ghibellin halottak számát illetően van mérsékeltebb veszteséget tükröző adat is, amely 1000 fő fölötti számról beszél,⁹⁵ Leonardo Bruni azonban több mint 3000 halottról ír.⁹⁶

A szakirodalomban általában elfogadott Villani adatainak a realitást tükröző hitelessége,⁹⁷ és joggal feltételezhető, hogy a győztes guelfeknek jóval kisebb vesztesége volt halottakban és sebesültekben, mint a vesztes félnek. A kutatók közül egyedül Oerter képvisel olyan álláspontot, hogy a két harcoló fél veszteségei körülbelül azonosak lehettek, 200-200 lovas és hozzávetőleg 1500-1600 gyalo-

93 „Farinata degli Uberti nemes lelkű ember volt, kiváló fegyverforgató, a ghibellinek vezére, és Manfréd igen sokra tartotta. Tekintélyével megakadályozta a rombolás szándékát, és a ghibellinek más utakat kerestek hatalmuk megtartására.” Machiavelli, 1978. 67.

94 „...e furono morti più di mille e settecento tra cavalieri e pedoni, e presine più di due mila, de' quali prigioni ne furono molti trabaldati, e pure de' migliori, chi per amista e chi per ricomperarsi per moneta, ma in Firenze ne vennero presi e legati più di settecento quaranta...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 221.

95 „...et in dicto prelio de dictis Aretinis et ghebelinis mortui fuerunt dominus episcopus aretinus, dominus Gilius Pacius de Florentia et multi alii de magnatibus ghebelinis et Aretinis, et bene fuerunt numero mille et plures; (...) captorum vero non fuit numerus.” *Chronicon Parmense*, 56.

96 „Ceciderunt in ea pugna Aretinorum supra tria millia, et in his Guillelminus praesul et Bonus Feretranus et alii quidam insignes diversarum partium viri; capti insuper ad duo millia.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 77.

97 Lásd például: Villari, 1898. Vol. I. 258.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.; Antonetti, 1992. 131.

gos,⁹⁸ kiindulván egyrészt abból, hogy a lovasok-gyalogosok arányát 1:8-nak vehetjük, másrészt a fegyverzet és a két haderő összlétszámának csekély (bár nem teljesen elhanyagolható) különbségéből. Oerter álláspontja azonban semmiképpen sem fogadható el, megfelelkezik ugyanis arról, hogy ghibellinek veszteségének nagyobb része nem a csata folyamán, hanem menekülés közben keletkezett, mint ahogyan arról már Dino Compagni⁹⁹ is beszámol.

E kérdésben is döntő jelentőségűnek kell tekintenünk Dante megnyilatkozását, amelyet ugyancsak Leonardo Bruni közvetítésével ismerhetünk.¹⁰⁰ A már hivatkozott elveszett levélről van szó, amiben a költő a campaldinói csatáról értekezik, s amelyben ő azzal indokolja az ütközet utáni, az üldözés során tanúsított kíméletlen mérsárlást, hogy a csata folyamán (főleg annak elején és közepén, tehát a ghibellin fölény szakaszában) átélt halálfélelem tette bosszúállóvá a végül is győzelmet arató guelfeket, kiváltképpen az első sorban harcolókat. Hasonló jelenségről számol be a montaperti csatával kapcsolatban Scardigli is, aki határozottan leszögezi, hogy a középkori csatákban általában a legtöbbben menekülés közben haltak meg, s a holttestek, melyek a környéket elborították, mintegy jelezték is a menekülő katonák fő útvonálát.¹⁰¹

Végezetül essen szó a harcoló felek veszteséglistájáról. A guelfeké, értelemszerűen, jóval rövidebb lesz. A lovasság sikertelen ellentámadási kísérleténél már említettük, hogy a fővezér, Amerigo di Nerbona megsebesült, Guillaume du Durfort elesett, a sebesült Bindo del Baschiera Tosinghi néhány nappal a csata után hunyt el, az ütközetben esett el Ticcio dei Visdomini (a Tosinghi, más néven della Tosa, és a Visdomini családok a legnagyobbak és a legbefolyásosabbak közé tartoztak Firenzében). A vesztes ghibellin haderő legmagasabb rangú és beosztású, legjobb hadvezérei mind meghaltak az ütközetben. Így Guglielmo degli Ubertini arezzói püspök, aki megpróbált szembe szállni Corso Donati csapatának rohamával (és nem akarta cserben hagyni a nehéz helyzetbe került gyalogságot), Guglielmo dei Pazzi del Valdarno (aki Giovanni Villani szerint a legjobb kapitány volt a ghibellin seregben), Guiderello d’Alessandro da Orvieto kapitány, a császár zászlóvivője, valamint a Firenzéből menekült császárpártiak közül Ciente dei Fifanti, Dante degli Abati és többen az Ubertiek, a Lambertiek, a Scolariak és a Gangalandi

98 Oerter, 1968. 450.

99 „Az arezzóiak karddal a kezükben négykézláb a lovak hasa alá kúsztak, és felhasították azokat, míg éharcosaik közül sokan annyira előrenyomultak, hogy a csatarend közepén mindkét részről sok volt a halott. (...) Az arezzóiakat nem azért győzték le, mert gyávák voltak és nem elég vitézek, hanem az ellenfél túlsúlya miatt. Üldözőbe vették és öldökölték őket; a győzelemhez szokott firenzei katonák mérsárlást rendeztek; a vidékről segítségül hívott katonák könyörtelenek voltak.” Compagni, L. I. Cap. X. 70.

100 „In Florentinorum quoque exercitu insignes quidam viri, qui primo illo equestri certamine corruerant, desiderati sunt. Dantes Alagherii poeta in epistola quadam scribit se in hoc praelio iuvenem fuisse in armis, et ab initio quidem pugnae hostem longe superiorem fuisse, adeo ut a Florentinis multum admodium timeretur: ad extremum autem victoriam partem esse, tantamque inimicorum stragem in eo praelio factam, ut pene eorum nomen ad interencionem deleteretur.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 77.

101 „Le perdite senesi furono contenute, nonostante il duro attacco iniziale, a riprova che il momento più letale delle battaglie, nel Medioevo come in ogni altro periodo storico, non era il combattimento vero e proprio, ma la fase della rotta e dell’ inseguimento.” Scardigli, 2012. 390.

grófok közül.¹⁰² A legvégén említeném meg az egyik legkitűnőbb kapitányt ezen évek guelfek és ghibellinek közötti háborújából, Buonconte da Montefeltrót (apját, Guido da Montefeltrót senki sem tudta túlszárnyalni katonai erényekben), az arezzói városi haderő parancsnokát, aki egyébként, többek, így Canaccini állítása szerint is,¹⁰³ ellenezte a Campaldinónál való nyílt ütközet vállalását. Mivel a csata leírásában főleg firenzei történetírókra támaszkodtunk, érdemes lenne többet tudnunk arról, hogyan látták az eseményeket az arezzóiak. A korabeli évkönyvek azonban nagyon szűkszavúan nyilatkoznak erről,¹⁰⁴ éppen csak a legfontosabb tényekről tudósítanak, szinte lakonikus tömörséggel ismertetik a számukra katasztrofális vereséget hozó ütközetet.

Campaldino következményei és Dante részvételének jelentősége

Dino Compagni állítása szerint a győzelem után a guelf seregnek azonnal Arezzo elfoglalására kellett volna sietnie, kiaknázandó a vert ellenséges haderő szétszóródását.¹⁰⁵ Ennek az elgondolásnak az égvilágon semmi alapja nincs, Arezzo Toscana legerősebb városai közé tartozott (a város védelmi egységei nyilván a helyükön voltak), ostromgépek nélkül pedig nem lehetett komolyabb ostromló hadműveleteket folytatni (nem véletlen egyébként, hogy a közeli Poppi erős várát sem foglalták el). Nyilvánvaló, hogy a két ellenséges fél a nyílt mezei, döntő csatára készült fel, és ennek megfelelő felszerelést vitt magával. Tény azonban, hogy a győzelem után csak a guelf sereg egy része tért haza azonnal, a többiek a közeli ghibellin birtokok és kisebb erődök kifosztásával és feldúlásával voltak elfoglalva, a nagyobb várak közül csak Bibbienát vették be. Mintegy három héttel a csata után, július 4-én már ostromgépekkel felszerelve, módszeresen nekiálltak Arezzo ostromának, eredményt azonban húsz nap alatt sem tudtak elérni.¹⁰⁶ A harcok tehát elhúzódtak egészen július 24-i hazatérésükig, amikor is Firenze előljárói és a város népe óriási ünnepeket rendezett a tiszteletükre.¹⁰⁷

A campaldinói győzelem jelentőségét Firenze számára a kortárs történetírók némileg eltúlozták, Giovanni Villani például óriási erkölcsi diadalról beszélt, amit a gőgös és dölyfös arezzóiak és császárpártiak felett aratott városának népe.¹⁰⁸

102 Compagni, L. I. Cap. X. 70–71.; Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 221–222.; Villari, 1898. Vol. I. 258.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

103 Canaccini, 2006. 25.

104 „Comes Guido Novellus, sub quo in Campaldino agro Gibellini arretini victi; Guilielmo episcopo cum pleraque nobilium multitudine interfecto; Bibiene oppido destructo. Fuitque Arretij exercitus, disiectusque Guinizelli fons. Guelfis quasi omni agro potitis. Arretio, absque menibus, tum vallo a mulieribus et senibus tutato... 1289. Fiorentini cum aijs Guelfis Tuscie Arretinorum Gebelinos profligarunt ad Campaldinum, comite Guidone Novello preside.” *Annales Arretinorum maiores et minores*, 10., 42.

105 „A győzelem után a firenzeiek nem siettek Arezzo felé, bár hihetőleg kevés fáradsággal bevehették volna.” Compagni, L. I. Cap. X. 71.

106 *La battaglia*, 2017. 10.

107 Villari, 1898. Vol. I. 258–259.

108 „...e ben si potea fare di ragione, però ch’alla detta sconfitta rimasono in quantita di molti capitani e valenti uomini di parte Ghibellina, e nimici del comune di Firenze, e funne abbattuto l’orgoglio e superbia non solamente delli Aretini, ma di tutta parte Ghibellina e d’impero.” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 223.

A kutatók közül hasonló jelentőséget tulajdonít a csatának Oerter is, aki szerint a campaldinói győzelem két évszázadra biztosította Firenze számára a Toscana feletti hegemoniát.¹⁰⁹ Kétségtelen, hogy a tartomány három legerősebb városállama közül egyet, Sienát Firenze maga mellé állította, a másik kettőt, Pisát és Arezzót pedig legyőzte, így a Róma felé vezető és a többi fő kereskedelmi útvonalat ellenőrzése alá vonta. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a guelfeket és Firenzét a későbbiekben ne érték volna súlyos kudarok. Ezek közül az egyiket Machiavelli is megemlíti: az 1314–1315. évi harcok során a ghibellinek támogatásával Pisában és Luccában hatalomra kerülő Ugucione della Faggiuola Montecatini ostromába kezdett, s 1315. augusztus 15-én a város megsegítésére siető guelf sereg súlyos vereséget szenvedett.¹¹⁰ A firenzeiek 2000(!) embert veszítettek, de elesett Róbert nápolyi király egyik testvére, Péter, valamint másik testvérének, Fülöp tarantói fejedelemnek fia, Károly is. Kétségtelenül joggal állapítja meg Cherubini¹¹¹ és sok más kutató, hogy a campaldinói csatát Dante részvétele és visszaemlékezése, illetve utalásai emelik ki a sok korabeli itáliai ütközet közül.

A campaldinói csata előtti időszakban Dante Bolognában folytatott tanulmányokat, itt értesült a hadra fogható férfiakra vonatkozó behívásról, ezért hazatért Firenzébe, ahol valószínűleg gyakorlatozásokon, kiképzésen vettek részt a hadkötelesek. Petrocchi szerint elképzelhető, hogy Dante már korábbi hadműveletekben is részt vett,¹¹² így lehetséges, hogy a *Vita Nuova* egy passzusa az egyik firenzei katonai expedícióra vonatkozik.¹¹³ Még 1285 őszén, október 27-én Siena ostromolni kezdte Poggio Santa Cecilia városát, amely átállt a ghibellinekhez, és erősítésként firenzei segítséget kért. Ez utóbbiak november 27–28-án küldtek is 50 zsoldost, később pedig további katonai erőt (a dezertált várost végül 1286 áprilisában foglalták el a guelfek, és kegyetlen bosszút álltak a védőkön, sokakat lefejeztek vagy felakasztottak közülük, a várat pedig földig rombolták).¹¹⁴

Petrocchi úgy véli, hogy az egyik ilyen lovas expedícióra vonatkozhatnak esetleg Dante sorai (*Vita Nuova*, IX. fejezet), bár csak mint értelmezési lehetőséget veti fel, azon érvekre alapozva, hogy egy kötelező jellegű, nagy létszámú vállalkozásról van szó. Ezt az a tény mindenképpen alátámaszthatja, hogy a férfiak 15–17 éves kortól hadkötelesek voltak, Dante pedig már 20 éves volt ekkoriban. Petrocchi hipotézisének elfogadására hajlik, némiképpen bizonytalanul Santagata is,¹¹⁵ Reynolds pedig kész tényként kezeli Dante részvételét a város ostromában.¹¹⁶

109 Oerter, 1968. 429–430.

110 Machiavelli, 1978. L. II, Cap. XXV. 89.

111 *La battaglia*, 2017. 3.

112 Petrocchi, 2008. 21–22.

113 „Néhány nappal e hölgy halála után olyasmi történt, ami miatt a felül mondott városból el kellett utaznom, s éppen arra a vidékre, ahol az engem oltalmazó nemes hölgy is tartózkodott, bár utam célja nem esett olyan messzire, mint ahol ő volt. S jöllehet többedmagammal indultam, az utazás szembetűnően keserves volt nekem, annyira, hogy sóhajtásaim képtelenek voltak eloszlatni szívemnek afeletti szomorúságát, hogy távolodnom kell boldogságomtól. Dante: *Vita Nuova*. Cap. IX. 1965. 16.

114 Villani, 1802. Vol. 3. L. VII, Cap. CIX. 190–191.

115 Santagata, 2012. 61–62., 356.

116 Reynolds, 2008. 559.

Teljesen bizonyos viszont, hogy a campaldinói csata után két hónappal, 1289 augusztusában, a Pisa ellen vezetett hadjáratban, majd az ahhoz közeli Caprona ostromában és elfoglalásában valóban részt vett a költő, hiszen erről saját maga tanúskodik a *Pokol* XXI. énekének három sorában.¹¹⁷ A firenzeiek és a luccaiak – Villani beszámolója szerint – elég jelentős erővel, 400 lovassal és 2000 gyalogossal indultak Pisa ellen, de inkább csak a környékét pusztították, a kisebb erejű Caprona viszont ugyanarra a sorsra jutott, mint korábban Poggio Santa Cecilia.¹¹⁸

Danténak a campaldinói csatára vonatkozó megállapításai nagy jelentőséggel bírnak annak rekonstruálása szempontjából. Petrocchi szerint a költőnek a topográfiai és időjárás viszonyokat tükröző leírásai, valamint Buonconte da Montefeltro halála körülményeinek ismertetése a *Színjáték*ban mind a közvetlen tapasztalatok bizonyítékai, és a legnagyobb figyelmet kell szentelni szavainak, mivel fontos információkkal szolgál az ütközet megértéséhez.¹¹⁹ Leonardo Bruni állítása szerint egy rajzot is készített a csatáról,¹²⁰ de sajnos ez a Bruni által még olvasott levéllel együtt elveszett. Santagata szerint a rajzot egyfajta mellékletként csatolhatta a költő a leveléhez,¹²¹ Reynolds pedig kiemeli annak jelentőségét, hogy Dante katonailag képzett ember volt, és nem is újoncként vett részt a csatában, sőt utal arra, hogy a költő szeretett rajzolni, és két barátja is festőművész volt, Oderisi da Gubbio miniatúrafestő és Giotto.¹²² Montanelli felhívja a figyelmet arra, hogy Dante a csatában súlyos veszélyben volt, és társaival együtt a földre került, amikor az arezzói lovasroham kivetette őt a nyeregből, és a Bruni által idézett levélben maga is elismeri, hogy félt, ezért néhányan később azt híresztelték róla Firenzében, hogy elmeneült a csatából.¹²³ Montanelli azonban joggal cáfolja ezt a pletykát, s rámutat arra, hogy a későbbi politikai ellenfelei, akik szintén részt vettek a csatában, sohasem vádolták őt gyávasággal. E komolytalan vádat az a tény is cáfolja, hogy Dante az első hadsorba került, ahová a hat firenzei kerületből 25-25 főt válogattak be, s a korabeli háborúban ide általában mindig a legjobb harcosok kerültek. A költőnek a feditorik közé sorolása még egy tényről informál bennünket, mégpedig az anyagi helyzetéről, mivel a lovat és a fegyverzetet a lovas szolgálatra kötelezett személynek kellett beszereznie.¹²⁴

Közismert, hogy Dante régi katonai nemesi családból származott, s erre nagyon büszke is volt. Egyik őse, Cacciaguidda lovag részt vett a második keresztes

117 „Így láttam a sok rémült katonát / kivonulni, békekötés után / Capronából, az ellenség között.” Dante: *Pokol*, XXI. 2021. 94–96. Nádasdy Ádám fordítása.

118 „Nel detto anno del mese d’agosto i Lucchesi fecere oste sopra i Pisani con ajuto de’ Fiorentini, de’ quali v’ andarono quattrocento cavalieri di cavallate, e duemila pedoni di Firenze (...) e guastarono tutto intorno a Pisa, e stettonvi venticinque di a oste, e presono il castello di Caprona e guastaronlo...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXXVI. 233.

119 Petrocchi, 2008. 26.

120 „Dante ezt a csatát szóvá teszi egyik levelében. Említi, hogy ő is a küzdők között volt s vázolja az ütközet lefolyását.” Bruni, 1921. [1436.] 21. „Questa battaglia racconta Dante in una sua epistola, e dice esservi stato a combattere e disegna la forma della battaglia.” *La battaglia*, 2017. 3.

121 „...potrebbe trattarsi di uno schizzo allegato alla lettera...” Santagata, 2012. 363.

122 Reynolds, 2008. 26–27.

123 Montanelli, 1969. 255.

124 Sestan, 1968. 274.

hadjáratban (ennek megindítására az Edesszai Grófságnak a muszlimok által történő 1144. évi elfoglalása után került sor, melyben a keresztiesek visszafoglalták Liszabont, de Damaszkusz ostromát 1149-ben sikertelenül feladták), amelyben el is esett, egy másik rokona, Brunetto degli Alighieri pedig zászlóvivő volt a montaperti csatában (1260).¹²⁵ A campaldinói ütközetben harcoló költő tehát a lovasként hadra kötelezett nemesek között található, de nem volt lovagi státuszban (neve nem szerepel a csata előtt lovaggá ütött 20 fiatal nemes felsoroló listán sem).¹²⁶ Egy 1282-ben készült, a lovagi státuszba került firenzei és környékbeli nemesi családokat felsoroló összeírásban sem bukkannak fel az Alighierik, ami arra utalhat, hogy egy, a régi életvitelhez ragaszkodó, földjáradékból élő, a gyorsan fejlődő üzleti életből kimaradó család lehetett a költő szüleié, s e relatív anyagi lemaradás a nemesi státuszhoz képest okozhatta Dante sértettségét és büszkeségét, amelyet a feltörekvő és gyorsan gazdagodó vagyonos polgársággal szemben érzett.¹²⁷ Politikai-közéleti vonatkozás tekintetében az Alighierik a néppárti (popolani) táborhoz tartozhattak (ezért is szerepelt többször a költő a Százak Tanácsában), és mérsékelt guelfpártiként valószínű, hogy a rokonság nagy része Montaperti után száműzetésben élt, de Dante apja maradhatott Firenzében (talán a jelentős ghibellin család, az Alighierikkel rokonságban álló Abatiak segíthettek neki ebben).¹²⁸

A rendelkezésre álló közvetlen források csekély száma miatt nehéz pontosan megítélni, milyen hatással volt Dantéra a campaldinói ütközet, illetve hogyan befolyásolta későbbi életét.¹²⁹ Az előzőekben idézett történetírók és a Dante műveiben fellelhető hosszabb-rövidebb utalások alapján kialakítható kép azonban azt tükrözi, hogy a költő számára igen megrázó, mély nyomokat hagyó élmény lehetett a Campaldinón történtek átélése. Mint sok más kutató, én is kiemelném a *Színjátékban* a Buonconte da Montefeltro halálának körülményeit leíró részt, amelyben a költő együttérzéssel és megértéssel ábrázolja a nemesi-katonai élet tragikumát, és kifejezi az ellenséges táborban elhunytakkal szemben is illendő tiszteletét:

„Mondd – szóltam – erőszak vagy balszerencse
vitt Campaldinótól oly messzire,
hogy sírodat nem találtak soha?
Nos – felelte – Casentino alatt
folyik az Archiano; a kolostor
fölött, az Appenninekben ered.
Ahol e folyó neve megszűnik,
odáig mentem el, átszúrt torokkal,
vércsíkot húzva, ahogy menekültem.
Itt szemem elsötétült, szólni már
csak annyit bírtam »Mária«. Elestem,
s a testem magányosan ott maradt...

125 Catto, 1980. 8–9.

126 Oerter, 1968. 446.

127 Sestan, 1968. 279–280.

128 Uo. 275.

129 Uo. 274.

Kihűlt holttestemet az Archiano
 az Arnóba sodorta, szétnyitotta
 a keresztet, melyet a mellemen
 végső kínomban formáltam karommal,
 hol partra forgatott, hol a fenékre,
 míg zsákmányával végképp betakart.”¹³⁰

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Annales Arretinorum maiores et minores

1902 *Annales Arretinorum maiores et minores* (aa. 1192–1343). A cura di Arturo Bini e Giovanni Grazzini. Città di Castello, 1902. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XXIV, parte I.)

Antonetti

1992 Antonetti, Pierre: *La vita quotidiana a Firenze ai tempi di Dante*. Milano, 1992.

Benvenutus

1887 Benvenutus de Imola: *Comentum super Dantis coemediam*. Tomus Tertius. *Purgatorium I–XX*. Florentiae, 1887.

Bruni

1921 Bruni, Lionardo: *Dante élete* [1436]. In: *Dante-életrajzok*. Szerk.: Kaposy József. Gyoma, 1921. 20–25.

1927 *Leonardo Bruni Aretini Historiarum Florentini populi Libri XII (dalle origini all'anno 1404)*. A cura di Emilio Santini. Città di Castello (Bologna), 1927. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XIX, parte III.)

Canaccini

2006 Canaccini, Federico: *Campaldino 11 giugno 1289*. Terni, 2006.

Cantinellius

1902 *Petri Cantinelli Cronicon* (1228–1306). A cura di Francesco Torraca. Città di Castello, 1902. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XXVIII, parte II.)

Catto

1980 Catto, Jeremy I.: Florence, Tuscany and the World of Dante. In: *The World of Dante. Essays on Dante and His Times*. Ed.: Grayson, Cecil. Oxford, 1980. 1–17.

Chronicon Parmense

1902 *Chronicon Parmense (ab anno MXXXVIII usque ad annum MCCCXXXVIII)*. A cura di Giuliano Bonazzi. Città di Castello, 1902. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo IX, parte IX.)

Compagni

1989 *Dino Compagni krónikája korának eseményeiről*. Ford.: Kiss András. Bukarest, 1989.

Cronache senesi

1931–1937 *Cronache senesi*. A cura di Alessandro Lisini e Fabio Iacometti. Bologna, 1931–1937. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XV, parte VI.)

¹³⁰ Dante: *Isteni Színjáték*. Purg. V. 2016. 91–102., 124–129. Nádasy Ádám fordítása.

Dante

1965 Dante: Az új élet. [Vita Nuova.] Ford.: Jékely Zoltán. In: *Dante Alighieri összes művei*. Szerk., a szöveget gondozta, utószó: Kardos Tibor Bp., 1965. 7–66.

2016 Dante: *Isteni Színháték*. Fordította és a jegyzeteket írta: Nádasdy Ádám. Bp., 2016.

2021 Dante: *Pokol*. Nádasdy Ádám fordítása. Bp., 2021.

Davidsohn

1908 Davidsohn, Robert: *Geschichte von Florenz*. Zweiter Band. *Guelfen und Ghibellinen*. Zweiter Theil. *Die Guelfenherrschaft und der Sieg des Volkes*. Berlin, 1908.

Enciclopedia dantesca

1970–1978 *Enciclopedia dantesca*. I–VI. Diretta da Umberto Bosco. Roma, 1970–1978.

La battaglia

2017 *La battaglia di Campaldino 11 giugno 1289*. A cura di Scramasax. Firenze, 2017.

Machiavelli

1978 Machiavelli, Niccolò: Firenze története. Ford. Iványi Norbert. In: *Niccolò Machiavelli művei*. Vol. II. Bp., 1978. 5–410.

Montanelli

1969 Montanelli, Indro: *Dante e il suo secolo*. Milano, 1969.

Oerter

1968 Oerter, Herbert L.: Campaldino, 1289. In: *Speculum*, 43. (1968) 3. sz. 429–450.

Petrocchi

1984 Petrocchi, Giorgio: *Vita di Dante*. Bari, 1984.

2008 Petrocchi, Giorgio: *Vita di Dante*. Bari, 2008. (Quinta edizione.)

Reynolds

2008 Reynolds, Barbara: *Dante. A költő, a politikai gondolkodó, az ember*. Bp., 2008.

Santagata

2012 Santagata, Marco: *Dante*. Milano, 2012.

Scardigli

2012 Scardigli, Marco: *Le battaglie dei cavalieri. L'arte della guerra nell'Italia medievale*. Milano, 2012.

Sestan

1968 Sestan, Ernesto: *Italia medievale*. Napoli, 1968.

Tolomeo da Lucca

1930 *Tholomei Lucensis Annales. Die Annalen des Tholomeus von Lucca in doppelter Fassung: nebst Teilen der Gesta Florentinorum und Gesta Lucanorum*. Hrsg. v. Bernhard Schmeidler. Berlin, 1930. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series, 8.)

Villani

1802–1803 Villani, Giovanni: *Historie fiorentine Fino all'anno 1348*. I–VII. Milano, 1802–1803.

Villari

1898 Villari, Pasquale: *I primi due secoli della storia di Firenze*. I–II. Firenze, 1898. (2. kiad.)

Waley

1968 Waley, Daniel: The Army of the Florentine Republic from the Twelfth to the Fourteenth Century. In: *Florentine Studies. Politics and Society in the Renaissance Florence*. Ed.: Rubinstein, Nicolai. London, 1968. 70–108.

MÁTÉ MOLNÁR
THE BATTLE OF CAMPALDINO

The struggles for power between the Papacy and the Empire, and the shifting power relations between them, strongly influenced the history of medieval Italy. Toscana with Florence was around the middle of the thirteenth century under the influence of the pro-papal Guelf party, but in the 1280s the imperial Ghibellines (instigated by the emperor Rudolf of Habsburg) tried to change the existing relations of power. The result of their efforts was the battle of Campaldino in 1289. The outcome of the battle was the tactical decision taken by the army led by the Florentines to remain on the defensive, and let instead the cavalry of Arezzo launch an attack. At the decisive moment, Corso Donati attacked the imperial army on the flank, and thus decided the fight in favour of the Guelf Ligue. What brings the battle into relief among so many others is the personal participation of the poet Dante